

УДК 811. 161. 2'367. 625

DOI 10.24919/2411-4758.2017.112123

Костянтин ІВАНОЧКО,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

Ivanochko.Kostyantyn@gmail.com.

orcid.org/ 0000-0002-7650-6169

НАГОЛОС ЯК МАРКЕР ОМОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ ВЕРБАТИВІВ ТРЕТЬОГО СТРУКТУРНОГО КЛАСУ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано співвіднесеність наголосу з процесами набуття окремими лексико-семантичними варіантами багатозначних онома топів третього структурного класу південно-західних говорів української мови омонімічних відношень. Установлено, що означені процеси, попри закоріненість у праслов'янську мовну спільноту, належать до малопродуктивних лінгвальних явищ. Виявлено, що акцентна диференціація омонімічних відношень аналізованих вербативів супроводжувалася поступовим зміщенням наголосу з кореня на суфікс класу основи – аж до остаточного закріплення за останнім (суфіксом).

Ключові слова: *лексико-семантичні процеси; полісемічні онома топи; наголос і омонімічні відношення; південно-західні говори.*

Літ.

Константин ІВАНОЧКО,

кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры украинского языка, Дрогобыцкий государственный педагогический университета имени Ивана Франко

(Украина, Дрогобыч) Ivanochko.Kostyantyn@gmail.com.

УДАРЕНИЕ КАК МАРКЕР ОМОНИМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ВЕРБАТИВОВ ТРЕТЬОГО СТРУКТУРНОГО КЛАССА ЮГО-ЗАПАДНОГО НАРЕЧИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализирована соотношенность ударения с процессами приобретения отдельными лексико-семантическими вариантами полисемических онома топов третьего структурного класса юго-западного наречия украинского языка омонимических отношений. Установлено, что определённые процессы, невзирая на закоренелость в праславянскую языковую общность, принадлежат к малопродуктивным лінгвальным явлениям. Виявлено, что акцентная дифференціація омонимических отношений анализируемых

вербативов сопровождалась постепенным смещением ударения с корня на суффикс класса основы – до полного его закрепления за последним (суффиксом).

Ключевые слова: лексико-семантические процессы; полисемические онома-топы; ударение и омонимические отношения; юго-западное наречие.

Лит.

Постановка проблеми. Вербативи-онома-топи третього структурного класу в південно-західному наріччі, як і в українській мові загалом, характеризуються ітеративністю грами, лексичною валентністю зі спорідненими дериватами процесуальної результативної семантики одноразовості, довготривалості (безперервності), а також довготривалості з посиленням (послабленням) сили звуковияву. Маркерами згаданих сем виступають суфікси *-(к)а-*, *-ну-*, *-(ч)а-*, *-ота-* (*-оті-*), що співвідносяться з кореневим, суфіксально-флексійним і суфіксальним (рухомим у межах суфікса) наголошуванням.

До характерних ознак онома-топів зараховуємо й розвиток лексико-семантичних процесів – лексичну варіантність, набуття семемами конотативної складової, розвиток відношень синонімії, полісемії й омонімії. Джерелом варіантності й синонімії є історична взаємодія діалектів західно- й південнослов'янських мов, а полісемії й омонімії – внутрішні її можливості, як і екстралінгвальні чинники.

У процесі історичного розвитку мови вербативи набували наголосової варіантності, що зумовлена перехрещенням (взаємодією) наголосових тенденцій говорів української мови, зрештою й інших слов'янських, дериваційними, фономорфологічними, ритмомелодійними факторами та лексикографічною традицією.

Аналіз останніх досліджень. В українській мові наголос виступає засобом: фонетичної організації слова (навколо наголошеного складу групуються ненаголошені); індивідуальної ознаки кожного окремого слова і його форм; виділення словоформ у мовленнєвому потоці; розрізнення семантики. Однією з найважливіших ознак наголосу є значення, суть якої зводиться до диференціації лексичного значення слів, що збігаються своїм звуковим складом.

Ще в першій половині ХХ ст. Я. Рудницький, досліджуючи роль наголосу в розрізненні лексичних значень фонемно тотожних прикметників, займенників, прислівників та дієслів, виокремив лексикальні (словникові) й граматичні функції [13, с. 8 – 18]. Лексикальні (апелятивні, апелятивно-ономастичні й ономастичні) допомагають відрізнити одні слова від інших, а граматичні (словотворчі, флексійні, синтаксичні) – форми слів [13, с. 13].

І. Огієнко зазначав, що розмежування однакових слів й однакових граматичних форм за допомогою наголосу належить до істотних його властивостей [11, с. 13 – 17]. Однак мовознавець в одному ряді наводить слова, у яких наголос виконує словотвірну (значеннєву, словорозрізнявальну) (*зі́мок – замо́к, му́ка – мука́, зна́чити – значі́ти, дякувати – дякува́ти* і под.) і семантико-граматичну функцію, тобто розмежовує лексичне й граматичне значення (*бра́ти – браті́, о́брази – образи, за́сів – засі́в* под.) [11, с. 14 – 15].

Наукові засади дослідження функційного навантаження наголосу в сучасній українській літературній мові заклав професор В. Винницький. У його науковому доробку – низка фундаментальних досліджень: кандидатська дисертація «Дистинктивные функции ударения в современном украинском языке» (1973), «Значеннєва функція наголосу в іменниках жіночого роду» (1975), «Акцентуаційні етюди» (2004), «Про акцентуаційний спосіб словотворення» (2007), «Функційне навантаження українського наголосу» (2010) та ін. Акцентолог не лише потверджує функційне навантаження наголосу при розмежуванні семантики слів, але й звертає увагу на співвіднесенні лексико-семантичних процесів (розщеплення, розширення чи переосмислення) з динамікою наголосу. Вони вмотивовують утворення нових слів (іменників, прикметників, дієслів і прислівників), що фонемно (графемно) тотожні, але семантично різні (омографи). У таких випадках наголос виконує семантико-словотвірну функцію, тобто є додатковим засобом лексико-семантичної деривації [5, 21 – 22]. Проблему диференційної функції наголосу в українській літературній мові заторкували також М. Жовтобрюх [6] і М. Пилинський [12].

Більшість сучасних досліджень акцентуаційних особливостей вербативів української мови ґрунтується на їхній співвіднесеності із семантико-граматичними, словотвірними й фонетичними процесами. Про зв'язок наголосу як суперсегментного явища з лексико-семантичними особливостями вербативів південно-західних говорів ідеться в наукових розвідках автора [7; 8; 9; 10]. Проте проблема *кореляції* наголосу й омонімічних процесів серед вербативів-ономатопів третього структурного класу південно-західного наріччя належить до периферії акцентологічних студій.

Предметом наукової розвідки є співвіднесеність варіантної акцентуації з лексико-семантичними процесами як джерела деривації вербативів-омонімів (омографів) третього структурного класу в південно-західних говорах української мови. **Мета** – простежити процес кореляції омонімічних відношень серед окремих семем вербати-

вів-ономатопів третього структурного класу з *варіантністю їхньої акцентуації*.

Виклад основного матеріалу. У південно-західному наріччі засвідчено групу вербативів-омонімів (омографів), утворених унаслідок різних лексико-семантичних процесів (розпад полісемії, переосмислення семантики тощо), у яких засобом диференціації слугує варіантне наголошування: *зуркати, ковтати, лупати і тріпати*.

Омоніми *зуркати* і *гуркати* засвідчують широту діалектного ареалу – гуцульські, надсянські, бойківські й локальна сучасна марамороська говірки.

Вербатив-ономатоп з кореневим наголошуванням (*зуркати*) характеризується ітеративністю семи, що бере витоки з праслов'янського інтер'єктива (*зур* «вигук для передачі гуркоту, стукоту»), продуктивністю лексико-семантичної деривації, семантичною передбачуваністю співвідноситися зі спільнокореневими дериватами з результативною семантикою одноразовості, нерозчленованості (безперервності) процесу й наростання (послаблення) сили звуковияву.

Архісема аналізованого предметного ономатопа «*грюкати, стукати*», як і спільнокореневих утворень, що превалює в досліджуваних говорах і варіантах літературної мови, виводиться з праслов'янської бестіальної семантики «воркувати» (*зуркати* «стукотіти, гуркотіти [хурчати, воркувати]», *зуркнути* «грюкнути; [крикнути басом]», *гуркотати* «гуркотіти, воркувати», *гуркотіти* «робити гуркіт», [гурготіти] «тс.», *гурчати* «густити, дзюрчати; воркувати; гарчати»; – р. [зургатъ] «стукотіти, гриміти; бурчати», [зуркатъ] «звати, говорити», п. *hurkotać* «гуркотіти, стукотіти, можливо, з укр.», ч. (мор.), слц. [hurkat] «воркувати», вл. *hurkać* «воркувати», нл. *hurkaś, hurkaś, hurkotaś*, слц. *gurgáti* «тс.»; – звуконасл. утворення до об'єктивно різних звуків (ЕСУМ, I, 622).

У надсянських, бойківських, локальній марамороській й гуцульських говірках та варіантах української літературної мови означений ономатоп має наголошений корінь: *зуркати* «гримати, стукати» (Голов., 497) / *зуркнути* «однораз. до *зуркати*» (Голов., 497) / *гуркотати* «гримати, стукати»; сян. «воркотати» (Голов., 497); *зуркати* / *гуркотати* / *гуркотіти* «бурмотіти, гриміти» (Пі, 61), *зуркати, -аю, -аєи* «короткими різкими рухами торкатися до кого,-чого-небудь, відпихати від себе; штовхати»; *зуркає* «видавати, створювати гуркіт» (СГЦБ, 110) / *зуркнути* «однократне до *зуркати* 1, 2» (СГЦБ, 111) / *загурчати* «забурмотіти» (СБГ, I, 268), *зуркати, -ат / зуркнути, -не* «видавати загрозливі звуки (про свиню, кабана)» (Саб, 54), *зуркати* «грюкати»;

«штовхати» (СГГ, 50), **але**: **гурка́ти** «грюкати, хрюкати (про свиню) (співвідноситься з наголошуванням у словенській мові. – Примітка автора) (МСГГ, 41); **гуркати** (Жел., 164) / **гуркотáти** (Жел., 164), **гуркати, -аю, -аєш** «стукати, грюкати»; «зразу витискати молоко із цілого вимені»: *Вівчар ... ловить (вівцю) за дійки і уперед їх продоює пальцями; потім гуркає рукою відразу з цілої їкри* (Шух. I, 193); «воркувати»: *Голуб гуркат* (Вх. Лем., 406) (Гр. I, 341) / **гуркнути**, однокр. до **гуркати** «стукнути, грюкнути»; «крикнути басом» (Гр. I, 341) / **гуркотáти, -кочу́, -чеш** «гримати, стукати»; «воркотати» (Гр. I, 341) / **гуркоті́ти, -кочу́, -ті́ш** = **гуркотáти** I. (Гр. I, 341), **гуркати, -аю, -аєш** (Орф., 166).

Набуття ж аналізованим ономатопом архісеми «доїти» завдячує розширенню дериваційних можливостей периферії лексичної системи української мови (гуцульські говірки), суть яких зводиться до взаємозаміщення доміантних сем (інтенціонала) і недоміантних (імплікаціонала) в структурі семіми. Такі трансформаційні процеси супроводжувалися динамікою наголосу (від кореневого – через варіантний – до суфіксального) або були спричинені нею (динамікою).

Уперше семіму «доїти» зафіксував В. Шухевич в етнографічному збірнику «Гуцульщина», ілюстративний матеріал якого неодноразово слугував джерельною базою для багатьох лексикографічних джерел: **гуркати** «доїння вівці (кози) зараз з цілого вимені» (Шух. I, 221).

У «Словнику гуцульському» Я. Янува наведена семіма засвідчує розширення продуктивності лексико-семантичних процесів (за відсутності наголосового маркера), унаслідок чого процесуальна архісема «впливу на об'єкт із застосуванням рук» зазнала трансформації в архісемі «рід занять», що супроводжувалась зміщенням звукової семіми на периферію новоутвореного інтенціонала: **hurkaty** «*uderzać wzięcie owcy przy dojeniu*»; «*doić owce lub kozu*» (HS, 77).

Процес набуття досліджуваним ономатопом у гуцульських говірках омонімічної семантики супроводжувався ваганням у наголошуванні (**гурка́ти** «доїти вівцю, витискаючи з вимені зараз все молоко» (СГГ, 50), а завершився остаточним його закріпленням за суфіксом класу основи. Новітній омограф у сучасних гуцульських говірках також демонструє розширення лексико-семантичних можливостей (розвиток полісемії) та зміну наголосового типу – з кореневого на суфіксальний: **гурка́ти** «доїти»: *Мусай помóчувати дійки ў молоко та процёркувати, а відтáк гурка́ти* (СГГР, 139), ... *а колі́ гурка́ю* (СГГБ, 141), **гурка́йе** «процес підготовки вимені доїння шляхом здавлювання»: *Процёркайе стрі́жку, гурка́йе та до́йт* (СГГР, 139), **бóду гурка́ти**: *Їа сам иму́, та ўв очи ти бóду гурка́ти* (СГГР, 141), **бóдут гурка́ти** «висисати з вимені

*недодосеє молоко (про ягнят): Шо відойїў, шо лішицї, та йа́гн'ата бї́-
дуд гурка́ти* (СГГР, 140).

Одначе укладачі «Етимологічного словника української мови» зазначені семемі, у тому числі з омонімічними відношеннями, злокували, не без впливу лексикографічної традиції («Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка), у структурі однієї словникової статті, при кореневій акцентуації, потвердивши таким чином полісемічність відношень між ними: *гуркати* «*відразу видавлювати молоко з усього вим'я (про доїння)*»; – неясне; можливо, пов'язане з *гуркати* «*стукотити, хурчати*», *гур.* (див.) (ЕСУМ, I, 624). Попри продуктивність ужитку й лексико-семантичної деривації новоутвореного гомогенного омоніма в гуцульських говірках, він не набув нормативності в с.у.л.м.

Наступні вербативи *ко́втати* і *ковта́ти* в досліджуваному наріччі також не мають формального підтвердження омонімічності відношень.

Перший з них характеризується процесуальністю семемі «впливу на об'єкт з використанням твердого предмета для утворення звуку», яку етимологи виводять з посл. **kʰtati* «*ворушити, хитати, штовхати*», пов'язане чергуванням голосних з **koltiti* «*колотити*» (ЕСУМ, II, 487).

В українській мові він репрезентує широту ареальності (бойківські, закарпатські, гуцульські, буковинські, наддністрянські говори, варіанти літературної мови та сучасна українська), предметність відзвучової семантики, співвідносної з кореневою акцентуацією, довготривалість (безперервність) протікання процесів, що вмотивовує деякі технічні упущення укладачів окремих лексикографічних джерел.

Так, М. Онишкевич у своєму лексикографічному джерелі за предметним ономапопом закріпив, не без впливу ілюстративного матеріалу «Словника бойківського говору» о. Ю. Кміта, семемі з омонімічними відношеннями гетерогенної природи («*стукати*» і «*глитати*»), засобом диференціації яких виступає наголосова варіантність. Обидва ономапопи потверджують характерне для вербативів третього структурного класу карпатської підгрупи говірок усічення презенсних флексій (*ко́втати* «*стукати; ударяти молотом (Жел)*», *ковта́ти* (Охр.): *Баба ковтат в горнець, чи не скажений?* (Яв.): «*стукати*»: *Жона ковтат в горнець, чи не сказився?*; «*лакомо ссати*»: *Дитина «ковтат», ссучи грудь.* (Км. 3, 302): *ко́втати*: «*ударяти молотком по залізу, тощо*», «*стукотити*»: *Баба ковтат в горне́цї, чи не скаже́ний.*; «*ковта́ти*»: *Дитина ковтат, ссучи груд' / -тнути «глитнути»* (СБГ, I, 363).

У локальній марамароській, лемківських та центральнобойківських сучасних говірках, як і в більшості говірок буковинсько-наддністрянської підгрупи, зазначений вербатив засвідчує лише онама-

топоетичну семантику при збереженні кореневого наголошування: **кó(ў)вѣтати, -аю, -аєш** «ударяти молотком по металу»; «ударяти по голові кого-небудь»; «те саме, що **кльóпати**» (СГЦБ, 225), **кóвѣтати** «стукати»: *Ба ко там кóвѣт у двирі? Ще: кóвѣнути* (Саб., 146), **ковѣтати** «стукати, монотонно ударяти в одне й те ж місце» (акцентованість передостаннього складу (тематичного афікса й кореня) становить наголосову специфіку лемківських говорів. – Прим. автора) (Пирт., 141), **кóўтати** або **кóвѣтати** (ГБ, 266), **закóвѣкати** «ковтати, колотати» (ГБ, 266), [**kowtaty**] «stukać» / **kownuty** (SH, 105), **кóвѣтати**: «стукати»; «ударити» (СГГ, 98), **кóвѣтати** «стукати, стукотіти» (МСГГ, 81), **кóвѣтати** «стукати» (СГГБ, 95), **кóвѣтати** / **ковтнўти** «стукати»; «дзьобати, клювати» (СБГГ, 215), **кóвѣтати-си(-са)** / **ковтнўтиси** «битися, ударятися (об щось)» (СБГГ, 215), **кóвѣтати, -аю, -єш** / **кóвѣнути**, діал. «бити, стукати» (СУМ, IV, 205).

Укладачі «Етимологічного словника української мови» аналізований ономастоп подають з варіантним (кореневим і суфіксальним) акцентуванням, другий з яких виявляє кореляцію з наголосовими особливостями, на перший погляд, у г.в.ул.м. (**ковѣтати** / **кóвѣнути** «стукати», «вдаряти»; **-ся** «бовтати ся» (Жел., 355): [**кóвѣтати**ʔ] «бити, стукати; битися, стукатися» (СУМ, Ж), [**ковѣтатися**] «стукатися крашанками», [**ковѣт**] «вигук, що відтворює звук від удару»; – р. [**колѣтѣть**] «хитати; кульгати, шкандибати», п. [**kiełtać**]; «різати; молоти; коливати, ворухити, мішати», мак. [**се клѣтя**] «хитатися»; – псл. ***kʷl̥tati** «ворухити, хитати, штовхати», пов'язане чергуванням голосних з ***koltiti** «колотити» (ЕСУМ, II, 486 – 87).

Гадаємо, що наголосова маркованість укладачами лексикографічного джерела г.в.ул.м., як і локальної наддністрянської говірки, його тематичного афікса, при превалюванні кореневої акцентуації в більшості говірок досліджуваного наріччя, може завдячувати впливові наголосової стихії гуцульських говорів, у якій довгий час перебували укладачі першого лексикографічного джерела: **ковѣтати** / **кóвѣнути** «стукати», «вдаряти»; **-ся** «бовтати ся» (Жел., 355), **ковѣтати** «стукати якимось предметами» (ДСр, 55).

Вербатив з гомональною семантикою на означення фізіологічного процесу, попри регіональність ареалу й етимологічну закоріненість у відпраслов'янську мовну спільноту (**ковѣтати**¹ «глитати», [**ковѣтати**] (ВеБ), **колкѣтати** (Ж) «тс.», [**кóвѣнути**] «ковтнути» (Ж); – р. [**кóлт-нутѣ**] «ковтнути», бр. [**коўтѣць**] «ковтати», ч. [**klutati**] «тс.»; – псл. **kʷl̥tati** «ковтати», пов'язане паралелізмом початкових приголосних з

**gl̥tati*, укр. *гли́тати* «тс.» (ЕСУМ, II, 486), у досліджуваному наріччі характеризується варіантною акцентуацією.

У бойківських говірках гомональний ономастоп має суфіксальне наголошування, співвідносно з акцентними особливостями в білоруській мові (див. вище), а в локальній наддністрянській – кореневе, спричинене, ьмовирно, лексикографічною традицією («Малорусько-німецьким словарем» Є. Желехівського). Попри регіональність ужитку, він усталився у варіантах української літературної мови та с.у.л.м.: *ковтáти* «лакомо ссати (груди)»: Дитина «ковтат», ссучи груди. (Км. 3, 302), *але: кóўкнути* «ковтнути, ликнути» (ГБ, 272), *ковтáти, -áю, -єш / ковтнóти* «лигати» (Гр. II, 262), *ковтáти, -áю, -єш* (Гол., 175), *ковтáти, -втáю, -втáєш / ковтнóти* (Погр., 255; УЛВН, 281), *ковтáти, -áю, -áєш / ковтнóти* «рухом мускулатури горла проитовхувати що-небудь із порожнини рота в стравохід і шлунок» (СУМ, IV, 205).

Омонімічні відношення вербативів *лупати* і *лупáти* в українській мові аналогічно мотивуються розширенням лексико-семантичних процесів. Перший з них, при праслов'янській закоріненості та відзвуконаслідувальній етимології (*лупати* «кліпати; [стукати, тупати]; хлопати», виводиться із **lup* (ЕСУМ, III, 306 – 307), засвідчує широту ареальності (бойківські й локальна сучасна марамороська, гуцульські й буковинські говірки, варіанти української літературної мови), продуктивність лексико-семантичної деривації, але малопродуктивність морфологічну, процесуальність архісем «впливу на об'єкт з використанням іншого предмета для заглиблення, проникнення чи охоплення його, супроводжуваною звуковиявом», ітеративність графеми й кореневу акцентуацію [10]: *полупати, полупаў* «колупати» (СБГ, II, 108), *лупкати* «ударяти», «стукати», «бити»: *Ба ко так лупкайє в оболок? Ще: лупнути* (Саб., 164), *залупкати* «почати вдаряти, стукати»: *Кос'залупкав у двирі.* (Саб., 102); *лупати*: «зиркати; дивитися скоса»; «вдарити (про грім)» (СГГ, 115), *лупати* «зиркати» (СГГБ, 154), *лупати*: «тупати, стукати»: *Я чую, а то щос лупає пбпід хату.*; «кліпати» (СБГГ, 267); *лупати (очима)* (Жел., 416), *лупати, -аю, -аєш* «кліпати» (Погр., 286; УЛВН, 315), *лупати, -аю, -аєш* «кліпати» (Орф., 353).

Похідний вербатив (з праслов'янським суфіксом *-к-* – морфологічним маркером ітеративності) у г.в.у.л.м. і в п.-с.в.у.л.м. потверджує кореляцію відвигукової семантики й кореневого типу акцентуації (при наголошеності передостаннього складу в лемківських говірках як наголосової їх специфіки): *лупкáти* «ляскати» (батогом): *Лупкат* бичом, як жéне коні. (Пирт., 162), *лупкати* (Жел., 416); *лупкати*: «згинатись в тонкому місці»; «плескати»: *Лупнув* бичем. (Гр. II, 387).

Дієслово ж *лунáти*, характеризуючись закоріненістю в праслов'янську спільноту (*lupati* «відламувати, відбивати», що є новим ітеративом до *lupiti* «лупити, обдирати, луцити»), потверджує широту ареалу (бойківські, локальна сучасна марамороська, гуцульські й буковинські, варіанти української літературної мови), продуктивність лексико-семантичної деривації («відбивати частини від цілого, колупати; віддирати верхній шар і розбивати; [дуже боліти]») і суфіксальну акцентуацію, зумовлену, мабуть, усталеністю між окремими його семемами омонімічних відношень. Остаточність закріплення наголосу за суфіксом класу основи засвідчує завершеність процесу творення нового деривата. Така акцентуація є набутком наголосової системи лише української мови (п. *lupać* «розбивати», ч. *loupati* «лускати, луцити; сильно боліти», *lupati* «тріскати», ст. *lupati* «розбивати, плюндрувати», слц. *lupat'* «боліти», вл. *lupać* «скубти, товкти», схв. *lúnати* «тріскати; ламати, розбивати» (ЕСУМ, III, 307): *лунáти* «товкти», «розбивати»; «колупати» (СБГ, I, 419), *лунáти*: «колупати»; «тесати» (СГГ, 115), *лунáти*: «дуже боліти, ламати»: *Дес застудівси, та й дўжи його лунáє голова.*; «підмивати (берег)»; «колупати, відлуплювати від цілого» (СБГГ, 267); *лунáти* (Жел., 416); *лунáти, -áю, -áси* «відламувати» (Погр., 286; УЛВН, 315), *лунáти, -áю, -áси* «колоти, відколювати» (Орф., 353).

Цікаво, що в сучасних центральнобойківських говірках одна із семем аналізованого дієслова потверджує системне для карпатської групи говорів усічення флексії п.ф.т.о.о., спричинене новітнім парокситонним відтягненням наголосу на корінь: *лунáти, -áю, -áси* «відбивати частини від цілого»; «розколювати деревину»; *лунáє* і *лунат*, безос. «дуже боліти»: *Так го кóсти лунáли, що си місця не міг найтіі. Як тя (го, її) лунат* (Уживається до людини, яка шукає собі клопоту) (СГЦБ, 260 – 261).

У досліджуваному наріччі побутує вербатив *тpіпати*, семантична структура якого також виявляє омонімічність відношень (при формальній незасвідченості лексикографічними джерелами) що закорінюються в праслов'янську (псл. *trepati*, пов'язане з *trepetъ* «трепет», *tropa* «дорога») чи навіть у праїндоевропейську спільноти (слн. *trépati* «моргати», *trepáti* «тpіпати»; гот. *prabōn* «бігти руссю», афг. *drabāl* «трясти, сипати, насипати»; іє. **trep-* «ступати; тупотіти; дpіботіти (ногами)» (ЕСУМ, V, 644). Додатковим чинником на підтвердження омонімічності їхніх відношень є реєстрація етимологічним словником відвигукового й відзвукowego дериватів в українській і литовській мовах (*тpіп* «вигук для вираження струшування», лит. *trept* «звук при тупанні») (ЕСУМ, V, 644).

Наведений девербатив демонструє продуктивність лексико-семантичної деривації (архісеми «впливу на об'єкт»; «переміщення в просторі, зумовленого фізіологічним та психічним станом людини»; «фізіологічних процесів» та ін.), морфологічну (належність презенсних форм до третього й п'ятого структурних класів), фонетичну (**тріпати** і **трепати**) і наголосову (кореневу, суфіксально-кореневу й суфіксальну) варіантність.

У сучасних гуцульських і буковинських говірках, як і в г.в.у.л.м. та в.у.л.м.п.у., він репрезентує кореневу акцентуацію (при кореневому сонанті **і**): **тріпати**: «розцибати»; «очищати волокно (конопель, льону) від **терміти**»; «витрушувати, позбуватися пилу» (СГГБ, 170), **тріпати**: «кидати зі злості»; «витрушувати»: Двом **лєкше** **тріпати** **налєвник**, чим **однєму**. (СБГ, 553), **тріпати** «смикати, тіпати, бити; іти, бігти; їсти» (Жел., 985), **тріпати**, **-паю**, **-паєи** (Гол., 402).

Бойківські й лемківські говірки засвідчують тотожний за звучністю дериват (з кореневим сонантом **-e-**) третього структурного класу (**трепати**), семантична структура якого характеризується збереженістю праїндоевропейської архісеми «переміщення в просторі» (***trep-** «ступати; тупотіти; дріботіти (ногами)» (ЕСУМ, V, 644), презенсні форми якого виявляють приналежність до п'ятого класу, що мотивується рецесивним відтягненням наголосу на корінь. Це спричинило зміну акцентного типу – із суфіксального на суфіксально-кореневий: **трепати** «іти поспішаючи»; пор. р. **тrepать**, п. **tzerac** «випінувати, вибивати. – Ред.», слц. **trepac** «бити. – Ред.»; «поволі йти», **тrepати собов** «трептати»: *А у л'ісі тrepетина сама тrepле, ой, чому ж ти с'а не жениши, череватий Петре?*; **трепати йззіком** «молоти язиком»: *А яззіком тrepле!* (СБГ, II, 299), **тр'іпати**, **тр'іпаи**, **-ле**; **тр'іплі**; **рр=тр'іпанwj** «тріпати» (СКУТГ, 89); **трепатися**, **трєплєся** «судорожно смикатися, битися; тріпатися»; **-плюся**, **-плєиця** «працювати потроху (перев. про стару або немічну людину): *Старійй, старійй, але ци тrepплєся.* (СГЦБ, 467), **трепати**, **-єпам**, **-аи** «тріпати щось; часто махати, трясти; вибивати пилку з одягу, килимів»; перен. «іти пішки здалека, збивати ноги» (Пирт., 307).

Натомість аналізований вербатив (при кореневому сонанті **-e-**) у південно-центральної мови демонструє морфологічну варіантність презенсних форм, розвиток морфологічної й лексико-семантичної деривації, як і наголосову (суфіксально-кореневу й суфіксальну) варіантність: **трепати**, **трєпле**, **трєпає** «вибивати кострицю з коноплі, льону»; **трепати по щокамь** «бити по лиці» (Б.-Н., 355), **трепатися** «битися по лиці; тягатися за волосся» (Б.-Н., 355).

Укладачі «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка за-свідчили вербатив (з кореневим сонантом -і-, співвідносним з говорами буковинсько-наддністрянської підгрупи), який потверджує продуктивність лексико-семантичних процесів, морфологічну варіантність презенсних форм, поліджерельність ілюстративного матеріалу, як і омонімічність відношень інтенціоналів (принаймні другого, третього і четвертого) та кореневу акцентуацію: **тріпати**, **-наю** (**трéплю**), **-си** (**трé-плеи**): «*трусити, витрушувати*» (Київськ. губ., Волин. губ., Драг.): **Трінай** килим (Шейк.); «*трясти, трепетати, вдаряти, всплескувати (крилами, хвостом)*»: *По під мостом, мостом, **трепле** риба хвостом.* (Метл.); «*трясти, махати головою (на знак незгоди)*»; «*бігти*»: *А я мовила, же косу клепле, він през гору до милої **трепле*** (Голов. II, 226) (Гр. IV, 284 – 285).

Цікаво, що лише укладачі лексикографічних джерел с.у.л.м. формалізували омонімічні відношення між відповідними семемами аналізованого вербатива, засобом диференціації яких слугує варіантне (кореневе і суфіксальне) наголошування.

Так, вербатив з архісемою «впливу на об'єкт (рідко переміщення) з високим ступенем ітеративності (рвучких) рухів з незначним радіусом траєкторії», характеризується продуктивністю лексико-семантичних процесів і наголошеністю кореня: **тріпати**, **-аю**, **-аси**: «*часто робити рвучкі, неширокі помаху чим-небудь; дрібно махати; швидко рухати, робити чим-небудь дрібні, неширокі помаху*»): *Деся узаяся і комар і, **тріпаючи** крильми, загав у повітрі* (Мирн.); рідко «*швидко й рвучко рухати, штовхати, штовхати вгору й вниз, з боку на бік, вперед і назад*»; «*трясучи що-небудь, очищати від пилу*» (СУМ, X, 272).

Вербатив з архісемою «впливу на об'єкт (рідше переміщення) з уповільненим ступенем повторюваності рухів і довшим відрізком траєкторії», при продуктивності аналогічних лексико-семантичних процесів, репрезентує суфіксальну акцентуацію: **тріпати**, **-аю**, **-аси**: «*із силою смикати, шарпати, бити, кидати що-небудь (про вітер, хвилі тощо)*»; «*трясти, тіпати, бити (про хворобу, дріж і т. ін.)*»; «*плескати по чому-небудь час від часу*»; рідк. «*смикаючи, шарпаючи за що-небудь, завдавати комусь болю*»; «*іти, бігти, поспішати*»; «*їсти з апетитом*» (СУМ, X, 272).

Коренева акцентуація аналізованого девербатива корелює з його наголосовими особливостями в західнослов'янських мовах, а суфіксальна – в російській, білоруській і частково словенській. Суфіксально-кореневе наголошування, при морфологічній і фонетичній умотивованості, належить до акцентних надбань лише карпатської підгрупи говорів: **тріпа-**

ти «дрібно махати, трясти», **тріпати** «смикати, тіпати, бити; іти, бігти; [їсти (Нед.)]», **тріпатися** «судорожно смикати; мерехтіти; сердитися», **тріпатися** «розвиватися», [**тріпати**] «тріпати, трясти (Г., Нед.); іти; іти поспішаючи (О); поволи йти (О); жадібно їсти»; **тріп** «вигук для вираження струшування, тремтіння»; – р. **трєпѣть**, бр. **трєпѣць**, др. **трєпати** «хльоскати, ляпати», **притрєпати** «прибити», п. **trzępać**, ч. **třepati**, слц. **trepat'**, вл. **třepač**, нл. **tšepaš**, болг. **трєпя** «убиваю», схв. **трєпнути** «моргнути», слн. **trėpati** «моргати», **trėpati** «тріпати»; – псл. **trėpati**, пов'язане з **trėpetь** «трєпет», **trєpa** «дорога», що етимологічно виводяться з відзвучового індоєвропейського девербатива ***trēp-** «ступати; тупотіти; дріботіти (ногами)» (ЕСУМ, V, 644).

Отже, автохтонні вербативи-ономатопи південно-західних говорів української мови відбивають продуктивність лексико-семантичних процесів, що призводили до виникнення низки семем, окремі з яких з історичним розвитком мови набували омонімічних відношень.

Базовими для набуття омонімічності стали семемі з ономатопеїтичною складовою, співвідсною з кореневим типом наголошування. Усталення омонімічної семантики супроводжувалося рецесійним зміщенням наголосу на суфікс класу основи, що інспірувало варіантне наголошування (кореневе й суфіксальне). І лише з часом новотвір усталювався із суфіксальною акцентуацією, яка і слугує диферентором омонімії.

Окремі вербативи-ономатопи третього структурного класу засвідчують морфологічну варіантність презенсних форм, співвідсних з формами п'ятого структурного класу, що вмотивується, мабуть, новітнім рецесивним відтягненням наголосу на корінь, зумовивши зміну акцентного типу – із суфіксального на суфіксально-кореневий.

Незважаючи на малопродуктивність омонімічних відношень серед вербативів третього структурного класу, вони таки яскраво репрезентують функційність наголосу української мови. Саме малопродуктивність (обмежена кількість вербативів-омонімів) призвела до сплутування носіями південно-західних говорів української мови та укладачами відповідних лексикографічних джерел явищ полісемії й омонімії, аж до їх підміни, у висліді – до сплутування двох типів наголошування.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

1. Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підг. до видання В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 421 с.

2. ГБ – Верхратський І. Говір батюків / Іван Верхратський. – Львів, 1912. – 308 с.

3. Голов. – Матеріали для словаря Малоруссакого нарѣчїа // Мовознавство. – першоджерела : [наук. зб. Музею української культури в Свиднику / упор. : Й. О. Дзєндзелівський, З. Ганудель]. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311–612.
4. Гол. – Голоскевич Г. Правописний словник / Григорій Голоскевич : Вид-во Союзу українців у Великій Британії. – Лондон, 1961. – 451с.
5. Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х томах [упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Вид – во АН УРСР, 1958. – Т. I : А. – Ж. – 494 с.; 1958. – Т. II : З – Н. – 573 с.; 1959. – Т. IV : Р – Я. – 563с.
6. ДСсР – Горбач О. Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізіці й Лагодів // Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області : Відбиток з «Наукових Записок» Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. – Т. VII (X), 1965. – С. 24 – 103.
7. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / [редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.] : К. : Наук. думка, 1982. – Т. I : А – Г / [уклад. Р. В. Болдирьов та ін.]. – 631с.; 1985. – Т. II : Д – Копці [уклад. Р. В. Болдирьов та ін.]. – 570 с.; 1989. – Т. III : К – М / [уклад. Р. В. Болдирьов та ін.]. – 552 с.; 2006. – Т. – V : Р – Т / [уклад. Р. В. Болдирьов та ін.]. – 703 с.; 2012. – Т. – VI : У – Я / [уклад. Г. П. Півторак та ін.]. – 566 с.
8. Жел. – Желеховський Є., Недільський С. Малорусско-німецкий словарь : у 2 – х т. [фотопередрук з післясловом Олекси Горбача]. – Мюнхен : Monachii, 1982. – ТТ.1 – 2. – 1117 с.
9. Км. – Кміт Ю. Словник бойківського говору /о. Юрій Кміт // Літопис Бойківщини [перевидання часопису]. – Львів : Каменяр, 2009. – Випуск 3. – С. 273 – 304.
10. МСГГ – Піпаш Ю. О. Матеріали до Словника гуцульських говірок / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галасюк. – Ужгород : Графіка, 2005. – 264 с.
11. НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів – Нью-Йорк, 2008. – 288 с.
12. Орф. – Орфографічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1994. – 864с.
13. Пирт. – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / упорядк. й підготовка до друку Є. Турчин. – І.-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
14. Пі – Піскунов Ф. Словник живої народної, письмєнної і актової мови руських югівцянъ Російської і Австро-Вєнгерської цєсарїї / Фортунаць Піскуновъ. – Кєвъ : Типографія Е. Я. Федорова, 1882.– 304 с.
15. Погр. – Погрібний М. Словник наголосів / М. І. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1964. – 639 с.
16. Саб. – Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабодаш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478с.
17. СБГ – Онишкевим М. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. /М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. I. – 495 с.; Ч. II. – 515 с.
18. СБГГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

19. СГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
20. СГГБ – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
21. СГГР – Грицак М. Скарби гуцульського говору : Росішка. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 318 с.
22. СГЦБ – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини / Микола Матіїв. – Київ – Сімферополь : Ната, 2013. – 601 с.
23. СКУТГ – Словарь карпатоукраинского торуньского говора / [отв. ред. А. Ф. Журавлев]. – М. : ИС РАН, 2001. – 216 с.
24. СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.; 1979. – Т. X. – 658 с.; 1980. – Т. XI. – 699 с.
25. УЛВН – Українська літературна вимова і наголос / відп. ред. М. А. Жвтобрюх. – К. : Наук. думка, 1973. – 724 с.
26. Ум., Сп. – Уманець М і Стілка А. Словарь російсько-український / [зібрані і впорядкували М. Уманець (М. Комаров) і А. Стілка]. – Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, під зарядом К Беднарського, 1898. – Т IV : С – Я. – 244 с.
27. Шух. – Шухевич В. Гуцули : їх життя, звичаї та народні перекази. – Ч. 1 / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. II. – 144 с.
28. SH – Janów J. Słownik huculski [text] /Jan Janów / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Krakow Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винницький В. Дистинктивні функції ударення в сучасному українському мові: автореф. дисс... канд. філол. наук / Винницький В. М. – Львів, 1973. – 21 с.
2. Винницький В. Значення функції наголосу в іменниках жіночого роду / Винницький В. М. // Укр. мова і література в школі. – 1975. – № 9. – С. 34–40.
3. Винницький В. Акцентуаційні етюди / Василь Винницький. – Жовква : Місіонер, 2004. – 280 с.
4. Винницький В. Про акцентуаційний спосіб словотворення / Винницький В. М. // Мовознавство. – 2007. – С. 12 – 27.
5. Винницький В. Функційне навантаження українського наголосу / Василь Винницький. – Львів : ДП «Видавничий дім «Укрпол», 2010. – 373 с.
6. Жвтобрюх М. Слово мовлене (українська літературна вимова). – К., 1969. – 46 с.
7. Іваночко К. Акцентуація фаунономатопетичних дієслівних дериватів у південно-західних говорах української мови //Лінгвістика. Збірник наукових праць, Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012 (а). – Випуск 2 (26). – С. 71–88.
8. Іваночко К. Акцентуація ономотопічних ентомологічних суфіксальних дієслівних утворень у південно-західних говорах української мови / Костянтин Іваночко //Вісник Львівського університету. Філологія. – Львів : Видавництво

Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – Випуск 57. – С. 263 – 274.

9. Іваночко К. Особливості наголошування дієслів восьмого структурного класу суфіксально-флексійного акцентного типу у південно-західних говорах української мови / Іваночко К. М. // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. – Випуск десятий / голов. Ред. М. Є. Скиба; відп. за випуск М. М. Торчинський. – Хмельницький : ФОП Бідюк С. І., 2016. – Т. 1 (А–І). – С. 269 – 278

10. Іваночко К. Наголошування каузативних дієслів *лунати, лунати* / *луніти* в південно-західних говорах української мови / Костянтин Іваночко // Spheres of culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Culture Studies. – Lublin : Maria Curie-Skłodowska University, 2013. – Volume V. – S. 201 – 210.

11. Митрополит Ларіон. Український літературний наголос / Митрополит Ларіон. – Вінніпег : Наша культура. – Ч. 15, 1952. – 304 с.

12. Пилинський М. Деякі явища акцентології іменника / Пилинський М. М. // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К., 1965. – С. 85 – 94.

13. Рудницький Я. Український наголос як функційна проблема / Ярослав Рудницький. – Прага, 1942. – 19 с.

REFERENCES

1. Vynnytskyj, V. (1973). Dystynktyvnyie funktsii udarenia v sovremennom ukraynskom iazyke [Distinctive Functions of Stress in Modern Ukrainian]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lvov. [in Ukrainian].

2. Vynnytskyj, V. (1975). Znachennia funktsiia naholosu v imennykakh zhynochoho rodu [Semantic Stress Function of Feminine Nouns]. – *Ukr. Mova i literatura v shkoli - Ukrainian language and literature at school*, 9, 34–40. [in Ukrainian].

3. Vynnytskyj, V. (2004). *Aktsentuatsijni etjudy [Accentuational Essays]*. Zhovkva : Misioner. [in Ukrainian].

4. Vynnytskyj, V. (2007). Pro aktsentuatsijnyj sposib slovotvorenna [About Accentuational Way of Word Formation]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 12- 27. [in Ukrainian].

5. Vynnytskyj, V. (2010). *Funktsijne navantazhennia ukrains'koho naholosu [Functional Load of Ukrainian Stress]*. Lviv : DP «Vydavnychij dim «Ukrpol». [in Ukrainian].

6. Zhovtobriukh, M. (1969). *Slovo movlene (ukrayinska literaturna vymova) [A word quethen (Ukrainian Literary Pronunciation)]*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Ivanochko, K. (2012). Aktsentuatsija faunoonomatopoetychnykh dieslivnykh deryvativ u pivenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoji movy [Accenting Fauno-Onomatopes Verbatives in Southwestern Patois of Ukrainian Language]. *Linhvistyka – Linguistics*, 2 (26). (pp.71 – 88) *Lugansk* : DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». [in Ukrainian].

8. Ivanochko, K. (2012). Aktsentuatsiia onomatoepichnykh entomolohichnykh sufiksalnykh diieslivnykh utvoren u pivenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoji movy [*Accentuation of Onomatoepic Entomological Suffixal Verb Formations in*

Southwestern Patois of Ukrainian Language]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filologhiia - Visnyk of Lviv University. Philology*, 57. (pp. 263 – 274). Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

9. Ivanochko, K. (2016). Osoblyvosti naholoshuvannia diiesliv vosmoho strukturnoho klasu sufiksialno-fleksijnoho aktsentnoho typu u pivdenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoi movy [Accentuational Peculiarities of Structural Class VIII Suffix-Flexion Accent Type Verbs in Southwestern Patois of Ukrainian Language]. *Aktualni problemy filologii ta perekladoznavstva – Actual problems of philology and translation studies*, 10. (pp. 269 – 278). Khmelnytskyj : FOP Bidiuk Ye. I. [in Ukrainian].

10. Ivanochko K. (2013). Naholoshuvannia kauzatyvnykh diiesliv *lupaty*, *lupaty* / *lupyty* v pivdenno-zakhidnykh hovorakh ukrains'koi movy [Accenting Causative Verbs *лупати*, *лупати* / *лупити* in Southwestern Patois of Ukrainian Language]. *Spheres of culture : Jurnal of Philology, History, Sotsial and Media Tsommunitisation, Polititsal Ssientse, and Tsulturel Studies*, V. (pp. 201 – 210). Lublin : Maria Tsurie-Skladovska University. [in Ukrainian].

11. Mytropolyt, Ilarion (1952). *Ukrainskyj literaturnyj naholos [Ukrainian Literary Stress]*. Vinnipeh : Nasha kultura. [in Ukrainian].

12. Pylynskyj, M.(1965). *Deiaki yavyscha aktsentolohii imennyka [Some phenomena of Noun Accentology]*. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Rudnytskyj, Ya. (1942). *Ukrainskyj naholos iak funktsijna problema [Ukrainian Stress as Functional Problem]*. Praha. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії .